

навіть якщо їх прихильники не завдавали шкоди державній системі, будучи віроповіданими громадянами імперії.

У цій статті ми торкалися лише періоду 50-60-х років XIX ст. і охопили своєю увагою межі лише однієї губернії. Тому подальші наші розвідки будуть спрямовані на розширення географічних рамок дослідження та з'ясування того, як змінювалися заходи боротьби духовної і світської влади проти старообрядців наприкінці XIX – на поч. XX ст. із зменшенням клерикального елементу в законодавстві й водночас значною активізацією місіонерської роботи церкви.

М.Максись (м. Рівне)

РЕФОРМАТОРСЬКЕ КРЕДО ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО, А ЗГОДОМ І ВСЕЛЕНСЬКОГО ПАТРІАРХА КИРИЛА ЛУКАРИСА**

Протестантизм приходив в Україну в чужій, польсько-німецькій основі і певною мірою із-за цього реформаційним течіям не вдалося похитнути Православну церкву в Україні. Більше того, вони навіть принесли їй посередницьку користь тим, що збудили інтерес до догматичних суперечок, познайомили з новими формами і способами релігійної боротьби при відстоюванні свого релігійного віровчення.

На відміну від країн Західної Європи реформаційний рух в Україні йшов "згори" і не зміг знайти в народі широкого розповсюдження й всезагальної підтримки. Тому коли католицька церква почала боротися у Польщі з реформаційними церквами, то цей рух почав завмирати й на українських землях.

Ідеями Реформації була пронизана більшість викладацького складу Острозької Академії, заснованої князем Костянтином-Василем Острозьким (1576-1636 рр.) на Волині (теперішня територія Рівненської обл.). За характером і змістом вона була першою українською вищою школою на території теперішньої Європи.

Більшість викладачів Острозької Колегії мали прекрасну гуманітарну освіту, яку вони здобули в провідних західноєвропейських університетах. Серед них найвідомішими були

** © Максись М., 2003

Герасим Смотрицький (батько Мілетія Смотрицького, перший ректор колегії), Никифор Парасхес, Йов Княгиницький, Клірик Острозький, Василь Суразький, Христофор Філалет (М.Броневський), Ян Лятош – доктор Падуанського та Краківського університетів, Іван Вишенський, Кипріян, Симон Пекаліт та інші.

Усі вони відстоювали думку про необхідність пошуків альтернативного щодо Заходу й православного Сходу шляху культурного й релігійного розвитку. Ідеї протестантизму, саме з позицій кальвінізму були сприйняті й патріархом Олександрійським, а згодом Вселенським Кирилом Лукарісом, який з 1596-1598 рр. очолював створений в Острозі навчальний заклад.

Кирило народився 13 листопада 1572 р. на грецькому острові Крит. Батьки назвали його Костянтином. Це ім'я він носив до прийняття священства, після чого бере ім'я відомого отця церкви із Олександрії Кирила. З сімнадцяти до двадцяти трьох років навчався у відомому Падуанському університеті, де в той час викладав Галілей. Після закінчення університету стає священником. З цього часу він вже відомий як Кирило Лукаріс. Прийняття ним священництва відбувається у Константинополі.

Патріарх Олександрійський, родич Кирила, відправляє його і ще одного священника посланцями у Польщу з тим, щоб виразити протест проти Берестейської Унії. Він брав участь в тому соборі в Бересті, який паралельно провели православні. Проте було вже запізно. Незважаючи на те, що колегу Кирила скоро було вбито, сам він вирішує лишитись в Польщі, щоб по можливості давати підтримку православним. Саме тут майбутній вселенський патріарх приходиться до висновку, що слабка протидія православних могутньому Католицькому Риму пояснюється насамперед тим невіглаством, що царювало в середовищі священників. Будучи ректором церковних навчальних закладів, він намагається змінити ситуацію. Кирило постійно спілкується з протестантськими діячами, які теж зазнавали утиску з боку короля-католика. Тиск як на православну, так і на реформаторські церкви зближував їх. З того моменту в молодого Кирила пробуджується інтерес до вчення реформаторської церкви.

У 1601 році, будучи при смерті, патріарх відкликає Кирила назад в Олександрію. Через декілька днів після його приїзду патріарх помирає. Кирила обирають його наступником. Досить скоро молодий енергійний патріарх вирішує перенести центр релігійного життя із занепалої Олександрії у квітуче місто світового значення, яким на

той час був Каїр. Там він знайомиться з новим нідерландським посланцем у Константинополі Гагой, який схиляє його симпатії до кальвінізму. Водночас Кирило відзначає, що на патріаршому престолі у Константинополі сидять церковні діячі, які заграють з Римом і не протидіють римо-католицьким впливам на православних. Його погляди розділяють інші східні патріархи і митрополити.

Тому не дивно, що після смерті у 1621 р. у Константинополі вселенського патріарха на його місце обирають Кирила. У той період на Сході ще мало було відомо про його реформаторські погляди. Однак, на Заході обставини складались по-іншому. Там з увагою і зацікавленням спостерігають за розвитком подій у Східній церкві. Так, нідерландський посланець Гага встановлює все більш тісні відносини з Лукарісом, а англійському посланцю серу Томасу Ро (Roe) вдається найближчим часом мати дружні стосунки з патріархом грецької церкви. Таким чином, Кирило виявляється у центрі політичних і міжцерковних конфліктів. Однак в той час торгові інтереси, які почали закріплюватися на сході Англії, вступають у протиріччя з інтересами давно відомої в цьому регіоні католицької Франції. І якщо перші дві країни підтримують реформаторське вчення, то посол Франції вірою і правдою слугував Риму. Досить швидко єзуїти, котрі мали у Константинополі великий вплив і контроль над системою освіти, помічають, що новий патріарх поділяє погляди протестантів. За допомогою підкупу вони схиляють представників турецької адміністрації до заслання Кирила. Проте через три місяці протестантським посланцям вдається повернути його з острова Родос, де він відбував заслання.

У 1629 р. Кирило публікує латинською мовою власне "Сповідання", в якому практично реформує православне ортодоксальне вчення в дусі протестантизму, зокрема в кальвіністському його різновиді. Але якщо релігійний світ Заходу вітав Кирилове "Сповідання", то реакцією східної общини був шок. Адже у своєму "Сповіданні" Кирило не знайшов місця для священного передання, більше того – не виявив поваги до попереднього православного релігійного досвіду багатьох віруючих. Певний час побутує думка, що "Сповідання" – це підробка. Хоча б тому, що не може вселенський патріарх писати такого, тим більше, який же патріарх буде друкувати книги латинською мовою. Та після того як в 1631 р. Кирило випускає у світ нове видання книги, ще й доповнене перекладом на грецьку мову, то сумніви були розв'язані.

Саме тоді, з боку Римо-католицької церкви йде підтримка в незадоволенні щодо таких поглядів патріарха багатьох православних священників. У Римі постійно під головуванням самого Папи проводяться Конгрегації. Католикам стає зрозуміле одне: допоки Кирило буде займати патріарший престол, їм доведеться забути про унію з грецькою церквою. Власне, із-за цього союз між римо-католицькою церквою і представниками прокатолицького руху в грецькій церкві набуває сили.

Весною 1638 р. суперник Кирила, претендент на патріарший престол, що так би мовити, за іронією долі теж мав ім'я Кирило (Кирило Контарі, єпископ сірійського міста Берія), домовляється з послом австрійського імператора про те, щоб за допомогою підкупу остаточно змістити законного патріарха з престолу. Така можливість настала, коли турецький султан покинув столицю і відправився на війну. Почувши від свого гінця із Константинополя про те, що Кирило за його спиною начебто веде переговори з запорозькими козаками, султан відразу ж підписує патріарху смертельний вирок. Кирило Лукаріс був арештований, і на кораблі, на якому його мали відправити у заслання, був убитий і викинутий у море.

Варто зазначити, що у патріарха були добрі стосунки з київським митрополитом Петром Могилою, який після видання Кирилом "Сповідання" і незадоволення значної частини як нижчого рангу православного духовенства, так і вищого, намагався виправдати і тим самим врятувати Лукаріса. Саме йому належать слова про те, що вселенський патріарх не може писати такого і що це є підробка.

Не багато знайдеться подій, які могли б так потрясти церковне життя Європи XVII ст., як публікація Вселенським патріархом Константинопольським Кирилом Лукарісом кальвіністськи спрямованого "Сповідання віри". Протягом століть між Сходом і Заходом практично не існувало ніяких контактів. Зусилля Флорентійського Собору (1438-1439) покласти кінець східній схизмі виявились, як вже зазначалось, зрештою, безуспішними. З тих пір і грецька, і латинська церкви йшли своїми власними дорогами. Щоправда, після Реформації з боку лютеранських теологів були намагання вступити в діалог зі східною церквою, спираючись на принципи Аугсбурського сповідання віри. Проте патріарх Єремія II не пішов на контакти з протестантами, цим самим показавши, яка велика дистанція у церковних відносинах між Константинополем і Віттенбергом. Однак, більш як шістьдесят років по тому молодий і з

новими поглядами вселенський патріарх зовсім інакше відгукнувся на лекцію про "Настанови в християнській вірі" Кальвіна, відправивши на Захід своє "Сповідання віри", до такої міри витримане в кальвіністському дусі, що, як було вже зазначено, багато хто з вищого духовенства навіть вбачали в ньому підробку. Не можна було повірити, що православний патріарх міг написати таке.

Тим не менше це "Сповідання" виявилось настільки справжнім, що намагання Кирила Лукаріса звільнити православно церкву із тьми невігластва і марновірства й знову спрямувати її в русло вчення, даного Вселенськими Соборами і отцями церкви, коштувало йому життя.

Для підтвердження вище сказаного візьмемо для прикладу статтю 3 Кирилового "Сповідання", де він пише: "Ми віримо, що преблагий і превеликий Бог перше створення світу напередвизначив вибраним своїм блаженство не поділам їх і що не було б ніякої іншої причини для такого вибрання, окрім благовоління і милосердя Божого. Що Він також ж перше при створенні світу цього відкинув тих, кого відкинув. Причиною такого відкидання є, враховуючи абсолютне право Боже, Його Божа воля..." [Кирилл Лукарис. Восточное исповедание християнской веры. СПб., 2000.- С. 36].

Одним із головних догматів кальвінізму є вчення про "абсолютне визначення". Нібито до "створення світу" Бог визначив долю всіх людей: одним – рай, іншим – пекло. Ніякі людські зусилля, ніякі "добрі справи" не можуть змінити його вироку. Саме це й знаходимо в третій статті "Сповідання". Варто зазначити тут, що у православ'ї немає такого вчення.

У статті 13-ій свого "Сповідання" Кирило зазначає: "Ми віримо, що людина оправдовується вірою, а не справами. Проте, говорячи "вірою", ми маємо на увазі те, до чого віра ця застосовується, тобто правду Христову, через віру, дану нам для спасіння" [Там само.- С. 41]. У статті 15-ій "Сповідання" Кирило зазначає: "Ми віримо, що в церкві наявні Євангельські таїнства, встановлені Господом в Євангелії, і що їх два. Більшого числа таїнств ми не маємо, тому що Той, хто встановив їх не заповідав нам більше" [Там само.- С. 42]. Тут знову яскраво простежується твердження кальвінізму, що виправдання людини відбувається тільки через віру і лише через неї людина може отримати спасіння. Із семи таїнств, встановлених східною церквою, Кирило Лукаріс визнає лише два, що цілком відповідає протестантизму.

У статті 16-й „Сповідання” Кирило пише: "Ми віримо, що хрещення – це таїнство, встановлене Господом, бо з смерті, поховання і світлого воскресіння Його впливає вся сила і вся дія хрещення. Тому ми впевнені, що тим, хто хрестився способом, написаним в Євангелії Господом, прощенні будуть як "первородний гріх, так і всі гріхи, які вони мають" [Там само.- С. 43]. У статті ж 17-ій автор продовжує: "Ми віримо, що друге таїнство, установлене Господом, це те, що ми називаємо євхаристією. Бо в ту ніч, в яку зраджений був, Він взяв хліб, благословив його і сказав апостолам "Прийміть, їжте! Це є Тіло Мое". І взяв чашу і сказав "Пийте із неї все. Це є Кров Моя, за багатьох пролита. Це робіть в Мій спомин". А Павло додає: "В кожен раз, коли ви їсте хліб цей і п'єте чашу цю, смерть Господню сповіщайте" [Там само.- С. 43].

У статті 18-ій Кирило Лукаріс наголошує: "Ми віримо, що душі померлих або знаходяться в блаженстві, або прокляті, залежно від вчинків кожного. Бо, покидаючи тіло, вони відразу ж потрапляють або до Христа, або в пекло, тому що кожний осуджений таким, яким він виявився у свій смертний час. Після цього життя немає ніякої можливості для покаяння. Це життя – це час благодаті. Тому виправдані тут не будуть в подальшому піддані ніякій карі. Проте той, хто помер невинуватий, осуджений на вічне страждання. Із сказаного впливає, що ми не повинні приймати до уваги вигадки про чистилище (тут він піддає критиці вчення римської церкви), а маємо утвердитися в тій істині, що кожен, хто бажає спастись, має протягом усього життя розкаюватись і вимолювати відпущення гріхів у Господа нашого Ісуса Христа" [Там само.- С. 44].

А далі маємо такі слова патріарха: "Наше коротке Сповідання віри стане предметом для тих, хто має задоволення від наклепу і несправедливих гонінь на нас" [Там само.- С. 44-45]. З останніх слів випливає, що Кирило Лукаріс знав на що йшов і не виключав жорсткої критики у свій бік за таке своє "Східне сповідання християнської віри".